

ВЕРБАЛЬНАЯ І НЕВЕРБАЛЬНАЯ КАМУНІКАЦЫЯ Ў РЫТУАЛЕ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ТРАДЫЦЫЙНАГА БЕЛАРУСКАГА ВЯСЕЛЛЯ)

В.І. Мішына,

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт імя Еўфрасінні Полацкай, Беларусь

У працы разгледжаны асноўныя спосабы і сродкі вербальнай і невербальнай камунікацыі ў беларускім традыцыйным абрадзе вяселля.

Ключавыя словы: *вербальная камунікацыя, невербальная камунікацыя, вясельны абрад, рытуал, фальклор.*

Рытуал уяўляе сабой устойлівую сістэму рэгламентаваных сімвалічных дзеянняў, прымеркаваных да пэўнай падзеі ў жыцці соцыуму ці асобы. Спецыфіка рытуалу палягае ў тым, што ў ім няма старонніх, “гледачоў”; логіка традыцыйнага светаўспрыняцця вымагае абавязковага ўдзелу ў рытуале ўсіх прысутных, паколькі, апрача іншага, ён выступае ў якасці сродка соцыякультурнай легітымацыі змен, што адбываюцца з калектывам ці асобнымі яго прадстаўнікамі. Адпаведна, камунікацыя паміж удзельнікамі рытуалу з’яўляецца неад’емнай яго часткай.

Як вядома, традыцыйнае вяселле адносіцца да рытуалаў пераходу, што не толькі фіксуе набыццё новага соцыякультурнага статусу непасрэдна яго галоўнымі ўдзельнікамі (халастыя – жанатыя), але і замацоўваюць структурныя змены ў супольнасці (стварэнне новай сям’і, колькасныя змены ў групах незамужніх дзяўчат/нежанатых хлопцаў, і адпаведна, замужніх жанчын/жанатых мужчын). Працэдура пераходу ў межах вясельнага абраду вылучаецца сваёй працягласцю ў часе і шматпланавасцю спосабаў сімвалічнага ўвасаблення (пасродкам прадметнага, кулінарнага, персанажнага, акцыянальнага, вербальнага кодаў). Акрамя таго, вяселле ўключае ўзаемадзеянне прадстаўнікоў дзвюх сімвалічна проціпастаўленых абрадавых груп – дружын жаніха і нявесты. Усё гэта робіць рытуальную камунікацыю ў межах вяселля надзвычай шматграннай.

Як правіла, на кожным з этапаў традыцыйнага вясельнага абраду функцыянальна вылучаецца адзін або некалькі ўдзельнікаў, што выступаюць у ролі камуніканта (галоўны сват падчас сватання, старшая каравайніца падчас каравайнага абраду, “зачынальнік” у стаўбавым рытуале і да т.п.). Камунікант, як правіла, пасродкам таго ці іншага каналу камунікацыі дае сігнал аб пачатку/працягу рытуальнага дзеяння, накіроўвае яго ход. Рэцыпіентамі ў межах абраду з’яўляюцца яго астатнія ўдзельнікі, якія, у адпаведнасці з атрыманым сігналам, ажыццяўляюць тыя ці іншыя абрадавыя дзеянні, што часта носяць калектыўны характар. Адметна, што непасрэдна галоўныя ўдзельнікі вяселля – маладыя – у ролі камунікантаў выступаюць рэдка, што абумоўлена спецыфікай іх лімінальнага статусу (пасіўнасцю, сімвалічнай абмежаванасцю дзеяздольнасці). Так, галоўны сват падчас сватання і наступных перадвясельных абрадаў заўсёды выступае ад імя жаніха, нявесту ў першай палове вяселля часцей за ўсё рэпрэзентуюць яе сяброўкі і да т.п.

Камунікацыя ў межах вяселля, як і любога іншага рытуалу, ажыццяўляецца пасродкам вербальнага і невербальнага каналаў. Варта мець на ўвазе, што, як і любы іншы складнік рытуалу, камунікацыя з’яўляецца строга рэгламентаванай і ажыццяўляецца, практычна без

выключэнняў, па ўстойліва замацаванай схеме, з выкарыстаннем свайго роду шаблонных элементаў.

Вербальная рытуальная камунікацыя можа набываць выгляд:

– Рытуальнага дыялога паміж удзельнікамі (размова сватоў і бацькоў нявесты, спытанне благаслаўлення на кожным этапе выпечкі караваю, перад пасадам маладой, што мае на ўвазе абавязковы адказ прысутных як грамадскую санкцыю на маючае адбыццэ дзеянне і інш)¹. Так, вельмі паказальнымі ў плане рытуальнай камунікацыі ў форме дыялога з’яўляюцца перамовы сватоў з бацькамі нявесты, дзе традыцыйна ўжываюцца іншасказанні, якія, аднак, адразу даюць зразумець як мэту прыходу сватоў у дом дзяўчыны, так і намеры бацькоў даць станоўчыя адказы: «*“А ці не маеце цялушкі да прадажы?”* – пытаюць сваты. *“Мама і прадамо, абы купцы”* [адказваюць бацькі]» [1, с. 269];

– Рытуальных формул імператывага характару, з дапамогай якой прысутныя заклікаюцца да якіх-небудзь дзеянняў (напрыклад, благаслаўляць або адорваць маладых, дзяліць каравай і да т.п.): «Каравай разразаюць на часткі, прыкладна па ліку гасцей; важнейшы са сватоў раздае каравай прысутным. *“- Прашу наш каравай прыняць і нашых маладых падараваць”*... Госці па чарзе падыходзяць да маладых, бяруць кавалак каравая і што-небудзь дораць»; «*Родныя бацька і маці, / Станьце на пастаці, / Дайце благаслаўненне / Сваему дзіцяці*» [1, с. 276, с. 313]. Устойлівым складнікам т.зв. «стаўбавога абраду» з’яўляецца зварот маці/бацькі/свата да гасцей тыпу: «*Ці німа праміж вас, госцікі пашценныі, каго-нібудзь свадзьбу нам пачаці?*» [2, с. 5];

– Рытуальных формул магічнага характару, адрасаваных прадстаўнікам патойбочнага свету, міфалагічным персанажам (як правіла, падобныя выказванні маюць заклінальны характар, утрымліваюць у сабе просьбу-заклён да вышэйшых сілаў спаслаць пэўныя даброты або забяспечыць паспяховы зыход нейкага рытуальнага дзеяння). Пры гэтым, магічна-заклінальныя формулы ў большасці выпадкаў функцыянуюць у выглядзе ўзораў абрадавага фальклору: «*Не стой, Божа, за дзвярмі, / Да ідзі, Божа, ў хату, / Да сядзь, Божа, на куце, / Да дай долю маладзе*»; «*Расці, расці, караваю, вышай столпа залатога, / Вышай Яся маладога*»; «*Ды святы Кузьма-Дзім’ян / Да ты скуй нам свадзібку крэпка-крэпка на зямлі, звонка-звонка на небе*» [2, с. 57, с. 146; 3, с. 409].

Камунікатыўныя функцыі абрадавага фальклору ўвогуле досыць разнастайныя.

Як і слоўныя звароты, фальклорныя тэксты могуць мець імператывны характар, пры гэтым яны адрасуюцца як непасрэдна нявесце ці жаніху: «*Карыся, дзевунька, карыся, / Старому, малому кланіся!*»; «*Падстрыгайся, Яначка, / З рабцяцкага стану да ў мужаскую славу*» [1, с. 62, с. 315,], так і астатнім удзельнікам рытуалу: «*Збірайся, родзе, / Да к беленькаму караваю! / Старыя бабы для парадку, / Маладыя маладзіцы песні пець, / Удаляя малойцы каравай печ*»; «*Стайце дзяжу цясовую, / Нясіце вадку крынічную, / Сыпце муку пшанічную*» [1, с. 57, с. 109].

Фальклорныя тэксты могуць выконваць функцыю своеасаблівых часавых маркераў, з дапамогай якіх адбываецца структураванне абрадавай дзеі, інфармаванне прысутных аб неабходнасці распачынаць той ці іншы этап абраду: «*Час табе, Марысько, / Да шлюбу*

¹ Падрабязней пра дыялог як форму рытуальнай камунікацыі гл.: Мішына, В.І. Дыялог як форма рытуальнай камунікацыі ў традыцыйнай беларускай культуры / В.І. Мішына // Устойчивое развитие экономики: международные и национальные аспекты [Электронный ресурс] : электронный сборник статей III Международной научно-практической online-конференции, Новополоцк, 18–19 апреля 2019 г. / Полоцкий государственный университет. – Новополоцк, 2019. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – с. 517-521.

выбірайся»; «Зачынаецца Янушковае вяселле, / Ой, час-пара за столікам садзіцца, / Ой, час-пара ў скрыпачкі граці»; «Ой, ляцела зязюлька чараз сад ... / Ой, час, табе, Ганулька, на пасада!» [1, с. 162, с. 209, с. 286].

Значная колькасць абрадавых песень суправаджае, каментуе дзеянне, якое непасрэдна адбываецца ў дадзены момант, нібы дадаткова фіксуючы рэальнасць і незваротнасць таго ці іншага этапу абрадавага пераходу: «Брат сястру на пасада вядзецца, / Шаўком зямельку мяцець»; «У нас сёння перазоў, / Сам Бог перайшоў, / З Святой Тройцай, з Прачыстай, / З усімі святымі, з шчасцем і доляй»; «Маладая сванечка / Вяночка ўвівае..., / Маладая Марысенька... косаньку расплятае» [1, с. 67; с. 96, с. 144].

Іншыя фальклорныя ўзоры, наадварот, апісваюць падзеі постфактум. Часта яны інфармуюць удзельнікаў абаду, якія не прысутнічалі пры выкананні тых ці іншых рытуальных дзеянняў, як напрыклад, песні, што выконваюцца па прыездзе маладой з-пад вянца. Паводле сюжэту гэтых песень, нявеста распавядае бацькам аб здзейсненым вячанні, паколькі бацькі, як правіла, у царкву не ездзяць: «Мы бывалі ў божым дамочку, / Пры галасным званочку, / На каберцы пастаялі, / Пярсцёначкі памянлі» [1, с. 290]. Таксама ў тэкстах вясельных песень можа ўтрымлівацца канстатацыя здзейсненага факта: «Заручылі дзеўку / Проціў панядзелку, / Бог нам даў»; «А мы дзело зробілі, / Коровай замесілі» [3, с. 356; 4, с. 295].

Абрадавыя песні таксама паведамляюць прысутным аб псіхалагічным стане, эмоцыях, перажываннях галоўных удзельнікаў абраду. Пры гэтым, як ужо адзначалася вышэй, сімвалічнае абмежаванне дзеяздольнасці лімінальных персанажаў вымагае выканання гэтых песняў не імі самімі, але іншымі ўдзельнікамі вяселля, што іх рэпрэзентуюць. Так, часцей за ўсё ад імя нявесты выступаюць яе сяброўкі. У песнях, што спяваюцца ад яе імя, выказваецца жаль аб страце «дзявоцкай красы», шкадаванне, што даводзіцца развітвацца з сяброўкамі і бацькоўскім домам [1, с. 271, с. 358, с. 360]. Асабліва драматычныя і насычаныя эмацыяна так званыя «сіроцкія песні», дзе паказаны незаўздросны статус нявесты-сіраты, у якой на вяселлі «няма парадку», «няма каму ў канцы стала пастаяці, няма каму мілых госцікаў прыняці»; «некаму благаславіць, на пасада пасадыць» [5, с. 39, с. 79].

Камунікацыя з дапамогай невербальнага канала ў межах вясельнага абраду можа адбывацца двума галоўнымі спосабамі: з дапамогай акцыянальнага і прадметнага коду.

Акцыянальны код уключае ў сябе рытуальныя дзеянні, рухі, перамяшчэнні, пасродкам якіх адбываецца трансляцыя пэўнай інфармацыі. Варта адзначыць, што ў адрозненне ад паўсядзённай камунікацыі, дзеянні і жэсты ўдзельнікаў рытуалу, як правіла, падлягаюць даволі значнай рэгламентацыі.

Пры ўсёй разнастайнасці акцыянальных інструментаў камунікацыі ў межах рытуалу, у якасці найбольш істотных ў плане перадачы сэнсава важнага паведамлення можна вылучыць:

– перамяшчэнні як увасабленне уласна пераходу. Характэрнымі з'яўляюцца частыя ўказанні на тое што маладых (часцей нявесту) у розныя моманты абраду вядуць (сяброўкі, брат, бацька, дружок) [3, с. 356, с. 408], што можа разглядацца як пазнака лімінальнасці галоўных удзельнікаў. У абрадавай прасторы вяселля перамяшчэнні нявесты (асабліва яе рух ад сакральнага цэнтра да перыферыі па схеме “покуць – парог” у момант развітання з бацькоўскім домам і адваротна сіметрычны рух ад парога (перыферыі) да покуці (сакральнага цэнтра) ў доме жаніха) ўвасабляюць змену адразу некалькіх статусных характарыстык: сямейнага статусу (незамужняя/замужняя) і месца жыхарства [1, с. 87, с. 322, с. 425; 6, с. 127-128];

– разнастайныя апатрапейныя і ачышчальныя маніпуляцыі (перахрышчванне дзяжы з каравайным цестам, абыход і абсыпанне зернем вясельнага поезда, умыванне маладых раніцой пасля шлюбнай ночы, накрыванне маладых наміткай падчас пераездаў і інш. [1, с. 144, с. 194; 3, с. 360, 7, с. 217];

– ініцыяцыйныя дзеянні (адно з найбольш характэрных – падстрыганне і падсмальванне валасоў жаніха ці нявесты [1, с. 62, с. 111]);

– абрадавыя дзеянні, што ўвасабляюць змену статусу (у прыватнасці, змена дзявочага галаўнога ўбору на жаночы, чаму ў вясельным абрадавым фальклоры надаецца пэўнае крэацыйнае адценне: «Шчо мы ісхацелі, / То я ізрабілі, / З цеста паляніцу, / З дзеўкі – маладзіцу» [3, с. 458].

Перадача інфармацыі пасродкам прадметнага коду ў рытуальным кантэксце мае свае асаблівасці. Практычна ніколі рэчы, што ўжываюцца ў межах рытуалу, не фігуруюць там у сваёй утылітарнай якасці. У найбольшай ступені яны выступаюць у выглядзе знакаў, з дапамогай якіх трансліююцца пэўныя сэнсы. Так, у абрадавым кантэксце матэрыяльныя атрыбуты:

– могуць інфармаваць аб тым ці іншым этапе рытуала, аб тым ці іншым варыянце развіцця падзей. Напрыклад, у беларускай вясельнай традыцыі ёсць нямала спосабаў дэманстрацыі пасродкам прадметнага коду такога прынцыповага моманту, як захаванне нявестай цнатлівасці да шлюбу. У выпадку годных паводзін маладой у абрадзе фігуруе, напрыклад, чырвоная (салодкая) гарэлка, якой частуюць гасцей або вязуць у дом бацькоў маладой [1, с. 221, с. 325; 3, с. 360]; у процілеглым жа выпадку выкарыстоўваюцца шчарбатая міска, хамут, дзіравы блін і да т.п. [1, с. 94, 198; 8, с. 301];

– указваюць на статус і ролю ўдзельніка рытуала (у намітцы – замужняя жанчына, за сталом у шапцы – жаніх, павязаны ручніком – сват) [1, с. 112, с. 159, с. 233];

– увасабляюць ідэі каштоўнаснага парадку (каравай – “доля-шчасце”, ручнік – жыццёвы шлях /шлюб, кажух – багацце) [1, с. 110, с. 249, с. 256];

– выконваюць сімвалічна-інструментальную функцыю ў камунікацыі з прадстаўнікамі патойбочнага свету (выступаюць у якасці абярэга, медыятара, ахвяры). Так, прыехаўшы ў дом жаніха, нявеста развешвае свае ручнікі, расцілае абрусы, пакідае паясы ўласнага вырабу ці палатно ў гаспадарчых пабудовах і да т.п. [1, с. 200, с. 301], што можа разглядацца як ахвяраванне патойбочным сілам, якія апякуюцца яе новым месцам жыхарства. Апатрапейную функцыю выконваюць хлеб, вострыя прадметы, што нявеста бярэ з сабою да шлюбу, зерне, якім абсыпаюць вясельны поезд [3, с. 360, с. 465, с. 481]. У якасці медыятара-пасрэдніка паміж маладымі, як прадстаўнікамі дзвюх сімвалічна проціпастаўленых адна адной абрадавых груп, можа выступаць палатно, якім звязваюць ім рукі/ абвязваюць іх, пояс, пасцелены на ручнік-падножнік падчас вячання, падарункі, якімі адорвае нявеста сваю новую радню і інш. [2, с. 9, 1, с. 116; 4, с. 337].

Такім чынам, вербальная і невербальная камунікацыя з’яўляецца неад’емным складнікам традыцыйнага вясельнага абраду беларусаў. З дапамогай разнастайных сродкаў рытуальнай камунікацыі забяспечваецца выкананне комплексу функцый вяселля як абраду пераходу (замацаванне змены соцыякультурнага статусу галоўных удзельнікаў, грамадскае санкцыянаванне заключанага шлюбу, сімвалічнае забеспячэнне разнастайных дабротаў для новастворанай сям’і і інш.).

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Вяселле: Абрад / Уклад., уступ. арт. і камент. К.А. Цвіркі; Муз. дадатак З. Я. Мажэйка; Рэд. тома В.К. Бандарчык, А. С. Фядосік. – 2-е выд. – Мінск: Бел. навука, 2004. – 683 с. (Беларуская народная творчасць)
2. Шейн, П.В. Матэрыялы для изучения быта і языка русскага населення Северо-Западнага края / П.В. Шейн. – СПб., 1887-1902. – Т.1, Ч.2. - Бытовая і сямейная жызнь белорусса в обрядах і песнях. – 1890 г. – 708 с.
3. Романов, Е. Р. Беларускіі зборнік. Вып. 1-9 / Е.Р. Романов - 1886-1912. – Вып. 8.: Быт белорусса. – Вільна, 1912 – 600 с.
4. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 4. Брэсцкае Палессе. У 2 кн. Кн. 1 / В. І. Басько [і інш.]; ідэя і агульнае рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай. — Мінск: Выш. шк., 2008. — 559 с.
5. Вяселле: Песні. У 6 кн. / Рэд. М. Я. Грынблат, А. С. Фядосік – Мінск, Навука і тэхніка, 1980-1988. – Кніга 3 / Склад. Л. А. Малаш; муз. дад. З.Я. Мажэйка. – 1983. – 768 с. (Беларуская народная творчасць).
6. Традыцыйнае вяселле Мядоцкага краю / М. А. Козенка, А.А. Абрамовіч. – Мінск: Чатыры чвэрці”, 2005. – 304 с.
7. Машынскі, К. Усходняе Палессе. / Казімір Машынскі; уклад, прадм., камент. У. Васілевіча; пер. Л. Салавей. – Мінск: Беларуская навука, 2014. – 528 с. [8] с.
8. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т.1. Магілёўскае Падняпроўе / Т. Б. Варфаламеева, В. І. Басько, М. А. Козенка і інш. — Мінск: Бел. Навука, 2001. — 797 с.